

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

KİMYA SƏNAYESİNDƏ ELMİ-TEXNİKİ KADR POTENSİALINDAN İSTİFADƏNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

İxtisas: 5312. 01 - «Sahə iqtisadiyyatı»

Elm sahəsi: 53- İqtisad Elmləri

İddiaçı: **Vəfa Xanlar qızı Rüstəmovna**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ - 2022

Dissertasiya işi AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun “İnnovasiya menecmenti və elmin inkişaf problemləri” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: AMEA-nın müxbir üzvü,
əməkdar elm xadimi,
İqtisad elmləri doktoru, professor
Şahbaz Musa oğlu Muradov

Rəsmi opponentlər: İqtisad üzrə elmlər doktoru
Beykəs Seyfulla oğlu Xıdırov

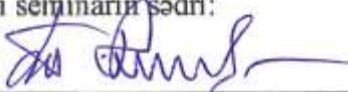
İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Elnurə Buniyyat qızı Məmmədova

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Flora Qəməndər qızı Ələsgərova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA İqtisadiyyat İnstitutunda nəzdində fəaliyyət ED 1.10 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:
İqtisad elmlər doktoru,
professor,
Nazim Müzəffər oğlu İmanov

Dissertasiya şurasının elmi katibi:
İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dos
Sevdə Məmməd qızı Seyidova

Elmi seminarın sədri:
İqtisad elmlər doktoru,
professor,
Tərbiz Nəsim oğlu Əliyev

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Azərbaycan Respublikasının inzibati idarəetmə sistemindən bazar iqtisadiyyatına keçməsi, ölkənin elmi - texniki kadr potensialının qorunub saxlanması, formalaşması və ondan səmərəli istifadə edilməsi obyektiv zərurətə çevrilmişdir. Ölkənin sosial - iqtisadi inkişafa nail olması və dünya ölkələri sırasında özünə layiqli yer tutması, müasir tələblərə cavab verən elmi - texniki kadr potensialından səmərəli istifadə edilməsi üçün, onun struktur elementlərinin təsnifatı, planlaşdırılması, formalaşdırılması, qiymətləndirilməsi, idarə edilməsi aktual məsələlərdəndir. Bu baxımdan Azərbaycanda, müasir modern iqtisadiyyatın mühüm sosial-mədəni amilinə çevrilən elmi - texniki kadr potensialının formalaşmasına və inkişafına xüsusi diqqət göstərilir. Kadr potensialının yüksək səviyyədə olması, inkişaf etmiş ölkələrin inkişafının əsas amili hesab olunur. Məhz bu baxımdan, respublikamızda həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatlar Azərbaycanda həyata keçirilən dövlət proqramlarının əsas prioritetlərindən biridir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İ. Əliyevin 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri"ndə milli iqtisadiyyatın perspektiv inkişafı üçün dörd strateji hədəf seçilmişdir. Bu hədəflərdən biri də kadr potensialı ilə bağlıdır və kadr potensialının milli iqtisadiyyat perspektivinə uyğunlaşdırılması nəzərdə tutulur. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən 4 may 2009-cu ildə "Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya", 14 iyun 2016 - cı ildə "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası, 29 yanvar 2019-cu il "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı", 16 may 2019-cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nın təsdiq edilməsi haqqında" fərman və qanunda irəli sürülmüş müddəaların mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu sənədlərdə irəli sürülən məsələlər elmi - texniki kadr

potensialının inkişafının stimullaşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Hazırda, ölkəmizin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri, “Elm Haqqında” qanunda irəli sürülən müddəa və prinsipləri nəzərə almaqla, respublika iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun, elmi - texniki kadr potensialının hazırlanması və onlardan səmərəli istifadə edilməsi üçün, hazırlanmış elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrin hazırlanması ilə, onların həyata keçirilməsinə nail olmaqdan ibarətdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, elmi - texniki kadr potensialının itkisi çətin bərpa olunur və uzun zaman tələb edir.

Sovet İttifaqının dağılması, Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyat, elm və təhsil sahələrinin kadr potensialının tənəzzülünə səbəb olmuş, və respublikamızda elm və elmə xidmət sferasında əsaslı böhran yaranmışdır. Belə ki, elmi - tədqiqat və işləmələrin nəticələrinin istehsalata tətbiqi azalmış, elmi təşkilatlar ənənəvi maliyyə mənbələrini itirmiş, kadr potensialı zəifləmişdir. Başqa elm sahələrinə nisbətən, kimya sənayesi və onun elmi - texniki kadr potensialı daha çox zərər çəkmişdir. Məhz bunun nəticəsi olaraq bu sahədə bir çox problemlər mövcuddur.

Nəzərə almaq lazımdır ki, XX əsrin 60-70-ci illərindən başlayaraq Azərbaycanda kimya və neft-kimya sənayesi sürətlə inkişaf etmiş, ölkə daxilində bu sahənin elmi - texniki tədqiqat sahəsi yaranmış, azərbaycanlı alim və tədqiqatçıların elmi yenilikləri ölkədən kənarada tanınmasına səbəb olmuşdur. Azərbaycan öz suverenliyini bərpa edən dövrə kimi, kimya və neft-kimya müəssisələri 160 - dan çox məhsul istehsal edilirdi.

Həm istehsal, həm də elmi tədqiqat müəssisələrində fəaliyyət göstərən kadr potensialının axını intensiv səviyyəyə çatmışdır. Belə ki, 2020 – ci ilin statistik göstəricilərinə əsasən, kimya sənaye müəssisələrində işçilərin orta illik sayı 2005- ci ildə 10.9 min nəfər olduğu halda, 2018-ci ildə 7.1 min nəfər olmuşdur. Bu illər ərzində kimya müəssisələrində məşğul olanların ümumi sayında sahə işçilərinin payı 2005-ci ildə 6.15%, 2018- ci ildə isə 3.4 % olmuşdur. Bu sahədə fəaliyyət göstərən kadr potensialının azalması gələcəkdə bir sıra problemlərin yaranmasına səbəb olacaqdır.

Dünyada neft - kimya sənaye məhsullarına olan tələbatın durmadan artması, kimya sənaye məhsullarının çeşidinin genişlənməsini təmin edən, ixrac məhsullarının artmağa imkan verən neft - kimya kompleksinin müasir tələblər səviyyəsində qurulmasına böyük ehtiyac vardır. Məhz kimya elmi - texniki kadr potensialının inkişafına mane olan, kimya sənayesində bir çox problemlərin mövcudluğu, elmi tədqiqat müəssisələrində elmi əməyin nüfuzunun aşağı düşməsinə, fundamental tədqiqatlara marağın azalmasına, bir çox elmi - tədqiqat idarələrinin fəaliyyətlərinin zəifləməsinə, elmi - texniki kadrların digər sahələrə axınına, elmi işçilərin əməyinin məhsuldarlığının azalmasına, elmi - texniki kadr potensialının hazırlanması və istifadəsinə mənfi təsir göstərmişdir.

Azərbaycan kimya sənayesi hal - hazırda öz inkişafının durğunluq dövrünü başa vuraraq, yeni inkişaf mərhələsinə keçmişdir. Bu baxımdan, mövcud potensialdan səmərəli istifadə etməklə, kimya sənayesində elmi - texniki kadr potensialının formalaşması və ondan səmərəli istifadə olunması üçün kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün mövcud problemlərin həll olunmasını tələb edir.

Tədqiqat obyektı. Tədqiqat obyektı Azərbaycan Respublikasının kimya sənaye müəssisələrinin elmi-tədqiqat institutlarının kadr potensialı təşkil edir.

Tədqiqat predmeti. Azərbaycan kimya sənaye müəssisələrinin elmi – tədqiqat institutlarında kadr potensialından səmərəli istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsi, idarə edilməsi və s. və proseslərin öyrənilməsi məsələləri tədqiqatın əsasını təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri Dissertasiya işində qarşıya qoyulmuş başlıca məqsəd mövzu ilə bağlı zəmin elmi mənbələrdə mövcud olan nəzəri baxışların və elmi yanaşmaların tədqiqat edilib ümumiləşdirilməsi və çoxsaylı rəsmi statistik məlumatların toplanıb işlənməsi əsasında elmi – texniki kadr potensialı anlayışının mahiyyət və məzmununu açmaq, onun formalaşması mənbələrini və xüsusiyyətlərini aşkara çıxartmaqla yanaşı respublikanın kimya sənayesində elmi – texniki kadr potensialının formalaşması və istifadəsinin müasir vəziyyətinin təhlil edib qiymətləndirmək və həmin kadr potensialından səmərəli istifadə edilməsinin təkmilləşdirilməsinə dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və

tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir.

Dissertasiyada qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr yerinə yetirilmişdir:

1. “Elmi - texniki kadr potensialı” anlayışı və onun strukturunun müəyyən edilməsi;
2. Elmi - texniki kadr potensialının başlıca element və komponentlərinin elmi əsaslandırılması;
3. Elmi - texniki kadr potensialının formalaşması, inkişafı, istifadəsinin mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi;
4. Kimya elmi - tədqiqat müəssisələrində elmi - texniki kadrların əməyinin stimullaşdırılması üçün konkret təkliflərin verilməsi;
5. Elmi - texniki kadr hazırlığı sisteminin müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi;
6. Elmi - texniki fəaliyyətin səmərəli təşkili və optimal variantların seçilməsi;
7. Elmi - texniki kadrların hazırlanması və onlardan səmərəli istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflərin hazırlanması.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işində analiz - sintez metodundan istifadə edərək, müqayisəli iqtisadi təhlil vasitəsi ilə kimya elmi – texniki kadr potensialı kompleks tədqiq edilmiş və eyni zamanda, kimya sahəsində kadr potensialının resurs meyarları ilə ölçülməsi konsepsiyasına əsasən, elmi fəaliyyətin təşkilinin idarə edilməsi üzrə müxtəlif qiymətləndirmə metodundan istifadə edilmişdir.

Kimya sənayesində elmi-texniki kadr potensialından istifadənin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərində mövcud kadr potensialının müasir vəziyyəti təhlili olunmuşdur.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Elmi-texniki kadr potensialının formalaşması və istifadəsinin nəzəri metodoloji əsaslarının təhlili, cəmiyyətin sosial - iqtisadi inkişafında elmin rolu və əhəmiyyəti, “elmi - texniki kadr potensialı” anlayışı və onu təşkil edən göstəricilər sistemində elmi - texniki kadr potensialının tutduğu mövqeyin şərh edilməsi.

2. Kimya sənayesində elmi - texniki kadr potensialının mahiyyəti, onun formalaşması xüsusiyyətlərinin tədqiqi və elmi əməyin kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri müqayisə olunması.

3. Elmi-texniki kadr potensialının qiymətləndirilməsinin metod və üsullarının nəzəri metodoloji əsaslarının verilməsi.

4. Kimya sənayesində elmi - texniki kadr potensialının müasir vəziyyəti, kimya elmi-texniki kadr potensialının formalaşması, strukturu və inkişaf dinamikasının təhlilinin verilməsi.

5. Kimya sənaye müəssisələrində elmi - texniki kadr potensialının formalaşması mənbələri və hazırlanması sisteminin müəyyənləşdirilməsi.

6. Elmi - tədqiqat işlərinin nəticələrinin istehsalata tətbiqi və onların səmərəliliyinin yüksəldilməsi təklif olunması.

7. Kimya elmi - texniki kadrların maddi maraqlarının təmin olunmasının, kadrların hazırlanması və idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin göstərilməsi.

8. Kimya sənayesində elmi-texniki kadr potensialından istifadənin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə, innovasiya yönümlü tədqiqat işlərinin istehsalata tətbiqinin asanlaşdırılması.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- cəmiyyətin inkişafında kimya sənayesində elmi - texniki kadr potensialından istifadənin əhəmiyyəti göstərilmiş; [10, s. 108]

- kimya sənayesində elmi - texniki kadr potensialının mahiyyəti, tərkibi və strukturu açıqlanmış; [8, s. 283]

- kimya sənayesində elmi - texniki kadr potensialının formalaşması mexanizmləri tədqiq edilmiş; [15, s. 93]

- kimya sənayesində elmi - texniki potensialının digər sahələrin elmi - texniki kadr potensialı ilə qarşılıqlı əlaqəsi və iqtisadi əhəmiyyəti müəyyən edilmiş; [13, s. 84]

- kimya elmi - texniki kadr potensialın formalaşması və istifadəsinin qiymətləndirilməsinin metod və üsulları öyrənilmiş; [14, s. 363]

- kimya elmi - texniki kadr potensialının hazırlanması mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün optimal yollar göstərilmiş; [15, s. 93]

- kimya elmi - texniki kadr potensialının fəaliyyətinin

təkmilləşdirilməsi, istifadəsi zamanı, elmi əməyin səmərəliliyinin artırılması üçün konkret təkliflər verilmişdir. [31, s. 207]

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqat prosesində əldə olunan nəticələr və irəli sürülmüş təklif və tövsiyələrdən, kimya sənayesinin inkişafına dair proqramların hazırlanmasında, elmi təşkilat və ali məktəblərdə, kimya elmi - texniki kadr potensialının hazırlanması və təkmilləşdirilməsində istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası və nəticələrin tətbiqi Dissertasiyanın əsas müddəaları, alınan nəticələr, irəli sürülmüş təklif və tövsiyələr respublika və beynəlxalq elmi-praktiki konfranslarda, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutunun nəşr etdiyi kollektiv monoqrafiyalarda, jurnal və konfrans materiallarında, “Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 90-illiyənə həsr olunmuş” Gənc tədqiqatçıların I beynəlxalq elmi konfransının materialları, 25-26 aprel (Bakı – 2013) Qafqaz Universiteti, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 91 illik yubileyinə həsr olunmuş “Sivil Bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin inkişaf istiqamətləri” mövzusunda beynəlxalq elmi - praktik konfrans, (Bakı 2014), Bakı Biznes Universiteti, Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 93 illiyinə həsr edilmiş Gənc tədqiqatçıların IV beynəlxalq elmi konfransı, Qafqaz Universiteti, Bakı – 2016), Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 92 illiyinə həsr olunmuş “İnvestisiya qoyuluşlarının siyasi aspektləri və iqtisadi səmərəliliyi” mövzusunda beynəlxalq elmi - praktik konfransın materialları, Bakı – 2015), Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Gəncə Dövlət Universiteti, Müasir təbiət və iqtisad elmlərinin aktual problemləri, Ümummilli lider H. Əliyevin anadan olmasının 95 - ci il dönümünə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfrans, IV hissə 04-05 may, (Gəncə - 2018), xaricdə (« Актуальные проблемы экономики и совершенствования правового регулирования в экономике», 2-ой Международной научно конференции, част 2, г. Пятигорск – 2009), nəşr edilmişdir. Ümumilikdə, elmi jurnal və konfranslarda 42 dən çox məqalə və tezis nəşr edilmişdi.

Tədqiqatın əsas nəticələri Azərbaycan Respublikasının “Azərneftyağ” neft emalı zavodunda “Kimya sənaye müəssisələrində elmi - texniki kadr potensialından istifadənin təkmilləşdirilməsi” mövzusunda təqdim etdiyi təhriri məruzələrinin tətbiqinə dair arayış alınmışdır (24.05.2012, № 11 / 119).

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilat. Dissertasiya işi AMEA İqtisadiyyat İnstitutunda yerinə yetirilmişdi.

Dissertasiyanın struktur bölmələri. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş – 61 516 işarə, II fəsil –81 496 işarə, III fəsil –67 492 işarə, nəticə – 11.470 işarə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı –19 265 işarədir. Dissertasiya 4 sxem, 16 cədvəl, 4 diaqram, 1 şəkil olmaqla, ümumi həcmi 142 səhifə, 273 281 işarədən ibarətdir. Dissertasiya sxem, cədvəl, diaqram, şəkil və ədəbiyyat siyahısı nəzərə alınmadan 238 000 işarədən ibarətdir.

Dissertasiya işinin quruluşu

GİRİŞ

I FƏSİL

Elmi-texniki kadr potensialının formalaşması və istifadəsinin nəzəri metodoloji əsasları

1.1 Elmi-texniki kadr potensialın mahiyyəti və onun formalaşması xüsusiyyətləri

1.2 Elmi-texniki kadr potensialının qiymətləndirilməsinin metod və üsulları

II FƏSİL

Kimya sənayesində elmi-texniki kadr potensialının formalaşmasının müasir vəziyyətinin təhlili

2.1 Kimya sahəsi üzrə elmi – texniki kadr potensialının formalaşması mənbələri və hazırlanması sistemi

2.2 Kimya sənaye müəssisələrində elmi – texniki kadr potensialının formalaşması

2.3 Kimya sənayesində elmi-texniki kadr potensialından istifadənin təhlili

III FƏSİL

Kimya sənayesində elmi-texniki kadr potensialından istifadənin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1 Kimya sənayesində elmi – texniki kadr potensialının inkişaf perspektivləri

3.2 Elmi – tədqiqat işlərinin nəticələrinin istehsalata tətbiqi olunması və səmərəliliyin yüksəldilməsi

3.3 Kimya sənayesində elmi - texniki kadr potensialından istifadənin təkmilləşdirilməsi yolları

NƏTİCƏ

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATLAR

İXTİSARLARIN SİYAHISI

MÜDAFİƏYƏ TƏQDİM EDİLƏN ƏSAS ELMI MÜDDƏALAR

1- ci müddəa: Elmi-texniki kadr potensialının formalaşması və istifadəsinin nəzəri metodoloji əsaslarının təhlilində, cəmiyyətin sosial - iqtisadi inkişafında elmin rolu və əhəmiyyəti, “elmi - texniki kadr potensialı” anlayışı və onu təşkil edən göstəricilər sistemində elmi - texniki kadr potensialının tutduğu mövqe müasir dövrün tələbləri baxımından qiymətləndirilmişdir. Ölkəmizdə və xaricdə bu sahədə aparılan tədqiqatlar öyrənilməlidir.

İnsan kapitalı nəzəriyyəsi ötən əsrin 50-60-cı illərində Amerika iqtisadçılarının tədqiqatları nəticəsində yaranmışdır. Bu ifadəni ilk dəfə 1961 –ci ildə Teodor Şuls işlətməmişdir. 1965 – ci ildən sonra isə Heri Becer bu ideyanı insan kapitalına qoyulan investisiyanın effektivliyinə əsaslanaraq və insan davranışına iqtisadi yanaşmanı formalaşdıraraq, daha da inkişaf etdirmişdir. Heri Becer bu ideya və fəaliyyətinə görə 1992 – ci ildə Nobel mükafatı almışdır.

AMEA-nın müxbir üzvü, i.e.d., professor Ş.M. Muradov “İnsan potensialı: əsas meyllər, reallıqlar, problemlər” monoqrafiyasında son 106 il ərzində (1897–2003) Azərbaycanda insan potensialının formalaşmasını ümumiləşdirərək, göstərmişdir ki, elmi fəaliyyət sahələrinin yüksək səviyyəli bilikli və bacarıqlı kadrlarla təmin olunması, cəmiyyətdə maddi və mənəvi dəyərlər istehsalının artmasına əhəmiyyətli təsir göstərən ən mühüm amillərdən biridir. Elm sahəsini digər sahələrdən fərqləndirən əsas cəhətlərdən biri də burada müxtəlif düşüncə, təfəkkür və intellektə malik insanların cəmlənməsidir.¹

Azərbaycan Respublikasında elmi – texniki kadr potensialının inkişafı ilə bağlı bir çox islahatlar həyata keçirilir. Bu islahatlar Respublikanın sosial - iqtisadi inkişafının əsasını təşkil edir. Kadr potensialı ölkələrin gələcəyini müəyyən edən əsas amillərdən biridir. Məhz bu amilin nəzərə alınması kimya sənayesində kadr

¹ Muradov Ş.M. “İnsan potensialı; əsas meyllər reallıqlar, problemlər, Bakı-”ELM”, 2004, 487 s.

potensialının inkişafına xüsusi diqqət yetirilməsini tələb edir. Kadr potensialının inkişafı Azərbaycanda həyata keçirilən dövlət proqramlarının əsas prioritetlərindən biridir. Hazırda Azərbaycanda kadr potensialının formalaşmasına və inkişafına xüsusi diqqət göstərilir. Ölkəmizdə həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatların hər biri Azərbaycan Respublikasının maraqlarına xidmətə yönəldib. Məhz bu baxımdan, ölkəmizdə aparılan uğurlu iqtisadi islahatlar deməyə əsas verir ki, əldə olunan gəlirlərin böyük hissəsi kadr potensialının hazırlanmasına yönəldilsə daha məqsədə uyğundur.

2 – ci müddə: İlk dəfə olaraq kimya sənayesində elmi - texniki kadr potensialının mahiyyəti, onun formalaşması xüsusiyyətləri tədqiq edilmiş və elmi əməyin kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri müqayisəsi bu sahədə bir çox problemlərin olduğu aşkar etmişdi.

Kimya sahəsi üzrə elmi - texniki kadr potensialı respublikada fəaliyyət göstərən 11 ali təhsil müəssisələri və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Kimya Elmlər Bölməsində həyata keçirilir. Ali təhsil müəssisələrində hazırlanan mütəxəssislərin bəziləri öz ixtisaslarını Kimya Elmlər Bölməsində artırır. Hal – hazırda kimya sənaye sahələri üçün ali təhsil müəssisələrində 3- 4 ixtisas üzrə mütəxəssis hazırlanır. Statistik məlumatlara nəzər saldıqda, bakalavr və magistr səviyyəsində təhsil alan tələbələrin sayında kimya ixtisası azlıq təşkil etdiyini görürük. Belə ki, kimyaçı mühəndis texnoloq, kimya müəllimliyi, kimya və biologiya müəllimliyi, kimya ixtisası hazırlanır.

Yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin ixtisas sahəsindən uzaqlaşması, bəzən ölkəni tərk etməsi elmi – texniki kadr potensialının inkişaf səviyyəsinə mənfi təsir göstərir. “Beyin axını” ölkənin ETP səviyyəsinə son dərəcə neqativ təsir göstərir. Statistika əsasən, Azərbaycanda hər il orta hesabla 262 nəfər (20 il ərzində 5240 nəfər) elmlər doktoru və elmlər namizədi xarici ölkəyə və ya başqa elm sahələrinə üz tutmaları respublikada təxminən 1,5 mlrd. ABŞ dolları həcmində qiymətləndirilir.²

Kimya sənaye sahəsinin elmi – texniki kadr potensialı iqtisadiyyatın təkanverici amili olmaqla, elmi – nəzəri aspektlərinin

² <http://www.baymedia.az/news.php?id=36338#.WulxBaSFYYA>

tədqiqini tələb edir. Azərbaycan kimya sənaye sahəsi müasir dövrün tələblərinə əsasən formalaşmalıdır.

3-cü müddəə: Elmi-texniki kadr potensialının qiymətləndirilməsinin metod və üsullarının nəzəri metodoloji əsasları göstərilmişdir.

Elmtutumlu göstəricidən elmin səmərəliliyini xarakterizə etmək üçün istifadə edilir. Bu göstəricinin hesablanması üçün tədqiqat və işləmələrə sərf edilmiş vəsaiti, fəaliyyətin nəticəsinə bölmək lazımdır. Bu göstərici iqtisadiyyatın strukturunun mütərəqqiliyini, istehsalın elmi-texniki vəziyyətini təhlil etməyə imkan verir. Makro səviyyədə elmtutumlu göstərici dedikdə, tədqiqat və işləmələrə çəkilən xərclərin ÜDM-ə nisbəti başa düşülür. Bu göstərici ölkənin milli məqsədlər üçün elm və texnologiya sahəsində səylərini göstərir.

Əvvəlki tədqiqatlarda elmi - texniki potensialın qiymətləndirmə metod və üsullarının elmi – texniki kadr potensialın resurs meyarları ilə ölçülməsi konsepsiyasına əsasən aparılırdı, elmi fəaliyyətin təşkili və idarə edilməsində mütəxəssislər müxtəlif qiymətləndirmə metodlarından istifadə edirdilər.

Son 5 ildə bir çox elmi cəmiyyətlər, elmi tədqiqatların keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün, Yorq Hirş tərəfindən 2005-ci ildə daxil edilən *h*-indeksinə böyük maraq göstərirlər. Bu indeks özündə bir neçə müsbət xüsusiyyəti əks etdirir. Başqa elmi ədəbiyyatlarda İnsanın İnkişaf indeksindən də istifadə edirlər.

4- cü müddəə: İlk dəfə olaraq kimya sənayesində elmi - texniki kadr potensialının formalaşmasının müasir vəziyyəti, kimya sənayesinin elmi texniki kadr potensialının formalaşması, quruluş dinamikası təhlili olunmuşdur.

Zəngin neft ölkəsi olan Azərbaycanda kimya elminin təşəkkülü və inkişafı, obyektiv zərurətdən irəli gəlmiş və SSRİ dövründə sürətlə inkişaf etmişdir. Azərbaycanda kimya sənayesinin elmi – texniki kadr potensialının (ETKP) inkişafı məşhur rus alimləri D.İ. Mendeleev, V.V. Markovnikov, N.D. Zelinski, B.A. Kazanski, A.A. Baladin və başqalarının adı ilə bağlıdır. Bu alimlərin əsərlərinin elmi ideyaları kimya və neft-kimya elminin əsasını təşkil etmişdir. İnqilabdan əvvəl, Azərbaycanın ilk kimyaçı alimi, XIX əsrdə

Azərbaycanın adını dünya elminə gətirən, elmi nailiyyətləri ilə vətənimizi Qərbi Avropada tanıdan Mövsüm Xanlarov olmuşdur.³

Azərbaycan Respublikasında kimya sənayesində elmi-texniki kadr potensialının inkişaf etdirilməsi üçün, elmi-tədqiqatların səviyələri beynəlxalq standartlara uyğun olmalıdır. Başqa sözlə desək, bu sahəni inkişaf etdirməyin əsas yolu elm mərkəzləri ilə əlaqə yaratmaq və onu bu sahələrin tərkib hissəsinə çevrilməkdir. Bu baxımdan, kimya sənaye müəssisələrinin elmi - tədqiqat sahələrinin mövcud potensialından səmərəli istifadə olunması məqsədəuyğundur.

5 – ci müddəa: Kimya sənaye müəssisələrində elmi - texniki kadr potensialının formalaşması mənbələri və hazırlanması sistemi göstərilmişdir.

Kimya sahəsində elmi - texniki kadr potensialı, burada çalışan işçi heyətinə və elmi – texniki kadr potensialına bölünür. Bu sahədə elmi – texniki kadr potensialına- mühəndislər, elmi - pedaqoji kadr hazırlığı ilə məşğul olan işçilər, fəhlələr, elmi tədqiqat institutları, ali məktəblər və digər elmi müəssisələrdə çalışanlar aid edilir. Kimya sənaye sahəsinin elmi – texniki kadr potensialı əsasən üç sahədə: tədqiqat və işləmələrdə çalışan tədqiqatçıların strukturunda elmi dərəcəsi olanların xüsusi çəkisi ilə müəyyən edilir.

2018 – ci ildə ölkəmizdə elmi - tədqiqat və işləmələri 133 elmi – tədqiqat müəssisəsi yerinə yetirir. Onlardan 88 – si elmi tədqiqat, 39u ali təhsil müəssisələri, 6sı sair təşkilatdır. Elmi – tədqiqat və işləmələri yerinə yetirən işçilərin sayı 11 737 nəfəri qadın olmaqla, 20 179 nəfərdir.⁴

2018- ci il KEB – in müəssisələrində 769 elmi işçi çalışmışdır ki, onlardan 109 nəfəri elmlər doktoru, 307 nəfəri fəlsəfə doktorudur. Bölmənin tərkibində AMEA –nın 12 həqiqi üzvü, 17 müxbir üzvü fəaliyyət göstərir. Elmi kadrların hazırlanması sahəsində fəlsəfə doktoru proqramı hazırlığı üzrə bölmənin institutlarında 45 doktorant təhsil alır. 2018-2019–cu təhsil ilində bölmənin elmi müəssisələrinə magistratura üzrə 15 nəfər qəbul olmuş, 24 fəlsəfə və 6 elmlər

³ Xəlilov Ə. “Biz kimya əsrində yaşayırıq”, Bakı “Maarif” nəşriyyatı, 1982, səh.-75

⁴ Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı – 2019, səh. 319.

doktorluğu dissertasiyası müdafiə olunmuş, 10 fəlsəfə, 3 elmlər doktorluğu müdafiəyə tövsiyə edilmişdir.⁵

Cədvəl 1.

Azərbaycan Respublikası kimya sənayesində çalışan kadrların xüsusi çəkisi⁶

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Sənayedə məşğul olanların sayında sahə işçilərin sayı, faizlə	4.8	4.4	4.2	3.8	3.3	3.3	3.2	5.2	3.4
Bir işçinin orta aylıq əmək haqqı, manat	351.8	357.0	453.3	460.4	489.1	640.4	718.8	789.2	843.7
İşçilərin orta illik sayı, (min nəfər)	8.7	7.7	7.6	7.5	6.5	6.2	6.0	10.2	7.1
İşçilərin orta illik sayı əvvəlki ilə nisbətən faizlə, %	94.6	88.5	98.7	98.7	86.7	95.4	96.8	171.8	69.9
Sənaye fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydə alınmış fərdi sahibkarların sayı, nəfər	90	98	106	90	98	105	111	115	131

Mənbə: Cədvəl <https://www.stat.gov.az/source/industry/5.2/> əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəldən göründüyü kimi ölkəmiz, müstəqillik əldə etdikdən sonra 2016 – cı ilə kimi 17.2 min nəfər başqa sahələrə keçmişdir. Nəticədə istehsalın həcmi və buna müvafiq olaraq orada çalışanların sayı 2016 – cı ilə kimi azalmışdır. Kimya sənayesində çalışan işçilərin sayı 2016 cı ildə 6.0 min olduğu halda, 2017 – cı ildə 10.2 min nəfər təşkil etmişdir. 2017 – ci ildə işçilərin sayı 4.2 min nəfər artmış, 2018 – ci ildə isə işçilərin sayı azalaraq 7.1 nəfər olmuşdur.

⁵ Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin hesabat məruzəsi, AMEA –nın Elmin Sahələri və İstiqamətləri üzrə Elmi Bölmələrinin 2018 – ci illəki fəaliyyəti, II cild, Bakı 2019, səh. 254 (53 səh.)

⁶ <https://www.stat.gov.az/source/industry/5.2/>

Bu təzadlı halın bir çox çox səbəbləri vardır ki, bunlardan biri də, elmi – texniki kadr potensialından səmərəli istifadə olunmamasıdır.

Kimya elmlərinə aid edilmiş ixtisaslar tamamilə və ya qismən "mühəndislik", "energetika", "kimya mühəndisliyi" və "kompüter elmləri mühəndisliyi" bölmələrinə daxil edilmişdir. Lakin dünya səviyyəli elm və tədris mərkəzlərinin göstəricisini nəzərə almaqla deyə bilərik ki, bu sahədə ixtisas üzrə kadr hazırlığında keyfiyyət aşağı səviyyədədir.

6- cı müddə: Elmi - tədqiqat işlərinin nəticələrinin istehsalata tətbiqi və onların səmərəliliyinin yüksəldilməsi təklif olunmuşdur.

Elmi-texniki nailiyyətlərinin istehsalata tətbiqi üç sahəni, “Elm” , “İstehsal” və ”İstehlak”ı əhatə edir. “Elm” üç mərhələni: fundamental tədqiqatlar, layihə - konstruktor və texnoloji işləmələri birləşdirir. “İstehsal” sahəsi isə iki mərhələni əhatə edir: yeni məhsul istehsalının mənimsənilməsi və həmin məhsulun istehsalı. Mənimsəmə mərhələsinin məqsədi istehsalın başlanması üçün şərait yaradılmasından ibarətdir. Üçüncüsü, yeni məhsulun reallaşdırılması və onun istismarın əhatə edir.

Cədvəl 2

Azərbaycanda son illər elm sahəsinə ayrılan maliyyə vəsaitinin həcmi (milyon manat)⁶

	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ÜDM(milyon manat)	58182.0	59014.1	54380.0	60425.2	70135.1	79800.0
Büdcədən elmə ayrılan xərclər (milyon manat)	117.0	124.2	113.2	110.2	109.8	128.2
Elmə ayrılan vəsaitin ÜDM – da faiz nisbəti	0.20%	0.21%	0.20%	0.18%	0.15%	0.16%

Mənbə: Cədvəl <https://www.stat.gov.az/source/industry/5.2/> əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəlin təhlili göstərir ki, 2018 – ci ildə elmə ayrılan maliyyə vəsaiti 2017 – ci ilə nisbətən 18.4 milyon manat çox olmuşdur. Elmə ayrılan vəsaitin gələcəkdə də artırılması məqsəduyğun hesab olunur.

2018 – ci ildə AMEA-nın KEB – nin elmi müəssisələrində 12 problemi əhatə edən 43 mövzu üzrə tədqiqatlar aparılmış və 2 mövzu tamamlanmışdır. Eyni zamanda, KEB – nin elmi müəssisələrinə daxil olmayan elmi tədqiqat, ali təhsil və sahə müəssisələrində fundamental və tətbiqi elmi - tədqiqatlar sahəsində 14 mühüm elmi nəticə alınmışdır. Görülən bu işlər müasir dövrün tələbləri baxımından azlıq təşkil edir.⁵

Cədvəl 3
KEB – nin elmi tədqiqat müəssisələrində təsərrüfat müqavilələri ilə görülmüş işlər.⁵

Elmi müəssisələrin adları	Büdcədən maliyyələşmə (mln. Man)	Büdcədən kənar vəsait (man)
Neft Kimya Prosesləri İnstitutu	4 361 750	252 000
Kataliz və Qeyri – üzvi Kimya İnstitutu	3 683 147	1 500
Aşqarlar Kimyası İnstitutu	1 614 324	84 487
Polimer Materiallar İnstitutu	1 524 137	-
Bölmə üzrə cəmi	11 183 359	337 987

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin hesabat məruzəsi, AMEA –nın Elmin Sahələri və İstiqamətləri üzrə Elmi Bölmələrinin 2018 – ci ildəki fəaliyyəti, II cild, Bakı 2019, səh. 254 (53 səh.)/ əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

1979 – 2018 ci illərdə WoS bazasına ən çox elmi əsərləri daxil olan 10 institutdan Kataliz və Qeyri - Üzvi Kimya İnstitutu 558, Neft – Kimya Prosesləri İnstitutu 250, Aşqarlar Kimyası İnstitutu 250 elmi əsərlər daxil olmuşdur, 2018 ci il üçün Kataliz və Qeyri Üzvi Kimya İnstitutu elmi işçilərin ümumi sayı 290 nəfər, məqalələrin sayı 62, Neft – Kimya Prosesləri İnstitutunda elmi işçilərin ümumi sayı 299 nəfər, məqalələrin sayı 29 elmi əsər olmuşdur. 22 aprel 2019 – cu il tarixində WoS bazasında “H” indeksi və ümumi istinad indeksinə görə institutların reytingində dördüncü yerdə Neft – Kimya Prosesləri İnstitutu yer alır.⁵

Azərbaycan Respublikasında elmi qurumların strukturunun müəyyənəşdirilməsi, tədqiqatların müasir standartlar səviyyəsində aparılması və maliyyələşdirilməsi, ölkənin elmi kadr potensialının artırılması və onun sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, bütövlükdə elmin inkişafı üzrə milli strategiyanın həyata keçirilməsi və Azərbaycan elminin beynəlxalq elm məkanına inteqrasiyasının təmin olunmasını sürətləndirmək məqsədilə kimya üzrə kadr potensialının müasir dövrün tələbləri səviyyəsində hazırlanması olduqca əhəmiyyətlidir.

7-ci müddəa: Kimya sənayesində elmi-texniki kadr potensialından istifadənin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə, innovasiya yönümlü texnopartkarın yaradılması təklif olunmuşdur.

Kimya sənayesinin elmi - texniki kadr potensialının xidmətlərinin təsnifləşdirilməsi zamanı elmi fəaliyyətin xüsusiyyətləri əsas götürülməlidir. Bu baxımdan elmi xidmətlərin qruplaşdırılması prinsipləri və fəaliyyət növlərini: elm və təhsil, elmi-texniki, innovasiya, intellektual fəaliyyət, informasiya texnologiyası xidmətləri, informasiya fəaliyyəti, elektron məhsul və xidmətlər sektoru, elm tutumlu xidmətlər kimi göstərmək olar.

Kimya sənaye parkının elmi - tədqiqat sahələri ilə əməkdaşlıq əlaqələrinin genişləndirilməsi olduqca vacib məsələlərdən hesab olunmalıdır. Bu zaman Yaponiya və ya ABŞ modelindən istifadə olunması, bu ölkələrin təcrübələrinin öyrəniləsi, kimya elmi - texniki kadr potensialının təkmilləşdirilməsinə və istehsalın səmərəliliyinin artmasına səbəb olar.

8 –ci müddəa: Kimya sənayesində elmi-texniki kadr potensialından istifadənin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərində kimya elmi - texniki kadrların resurs təminatının müasir vəziyyəti təhlil olunmuş, kimya elmi - texniki kadrların maddi maraqlarının təmin olunmasının əsas istiqamətəli, kimya elmi - texniki kadrların hazırlanması və idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri göstərilmişdir .

Elmi dərəcə üzrə mütəxəssislər Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası rəyasət heyətinin

2012-ci il 13 aprel tarixli qərarına, 2015-ci il 30 oktyabr tarixli qərarı ilə Azərbaycan Respublikasında kimya sahəsi üzrə elmi dərəcələr üzrə təsdiq edilmiş ixtisaslarla (makromolekullar kimyası, nüvə kimyası, üzvi kimya, fiziki kimya, elektrokimya, element-üzvi birləşmələr kimyası, kolloid kimyası, neft kimyası, kimyəvi kinetika və kataliz kimya, nanokimya və nanomateriallar kimya, kompozit materialların kimyası və texnologiyası, analitik kimya, qeyri-üzvi kimya) yanaşı, nəzəri kimya, üzvi kimya, biokimya, qeyri-üzvi kimya, geokimya ixtisaslarına daha çox ehtiyac vardır. Xüsusən, qida təhlükəsizliyi və əczaçılıq sahəsində ixtisaslı mütəxəssislərə çox ehtiyac vardır.

Azərbaycan neft, qaz və s. təbii məhsulları istehsal və ixrac edən inkişaf etmiş sənaye potensialına malikdir. Kimya sahələri üzrə elmi – texniki kadr hazırlığı bölgüsündə yaranmış vəziyyət ciddi narahatlıq doğurur. Məhz bu sahənin inkişaf etdirilməsi, elmin son nailiyyətlərinə cavab verən tədbirlərin həyata keçirilməsi qarşıda duran mühüm məsələləri həll edə bilər. Kimya üzrə elmi – texniki kadr potensialının hazırlanması, kadrların idarə edilməsi, ixtisasların kompleks təkmilləşdirilməsi sistemi yeni tələblər əsasında qurulmalıdır.

Elm və elmi fəaliyyət qarşılıqlı əlaqədə olaraq, yeni elmi biliklərin yaranmasına səbəb olur. A. Forti haqlı olaraq, elmi fəaliyyətin nəticələrinin həyata keçirilməsini sosial - iqtisadi sferada çox güclü təsir göstərdiyini qeyd etmişdir. Kimya sənaye müəssisələrində aparılan elmi - tədqiqat işləri, istehsalın inkişafına səbəb olur. Bu bir çox iqtisadi sahələrdə, qarşıya çıxan problemlərin arandan qaldırılması məsələlərinin ardıcıl həll edilməsində, elmi - tədqiqatları xarakterizə edən göstəricilərin nəzərə alınması ilə mümkündür. Bu səbəbdən, kimya tədqiqat institutlarında aparılan tədqiqatların iqtisadi səmərəliyinin təmin olunması olduqca əhəmiyyətlidir. Ölkənin sosial - iqtisadi inkişafını müasir dövrün tələbləri baxımından, təmin etmək üçün, kimya elminin nailiyyətlərində maksimum istifadə etməklə, elmi - tədqiqat institutlarının fəaliyyətinin elmi cəhətdən, yeniləşməsi, layihə, konstruktor təşkilatlarının fəaliyyətinin yenidən qurulması lazımdır.

Kimya sənaye sahələrinin yaranmış problemi aradan qaldırmaq üçün, ETKP - ın bütün imkanlarından səmərəli istifadə olunmalıdır. Hal - hazırda bu sahədə ETKP - dan tam istifadə olunmur. Tədqiqatlar göstərir ki, son dövrlərdə elmin inkişafı başlıca olaraq keçmiş nailiyyətlərin hesabına deyil, yeni elmi idarələrin yaranması, elmi işçilərin sayının aparılması hesabına baş vermişdir. Kimya sənayesinin inkişafı üçün, elmi - texniki proseslərin sürətlənməsi elmi işlərin istehsalata tətbiqinin yüksək səviyyədə olmasından asılıdır. Kimya sənaye müəssisələrində aparılmış işlərin səmərəlilik göstəricisi, seçilmiş tədqiqat işlərinin nəticələrinin istehsalatda uğurla tətbiqindən asılıdır.

Kimyəvi məhsulların istehsalının səmərəliliyin yüksəldilməsi sosial - iqtisadi inkişafa səbəb olmuş, uzun illər bu sahə kənd təsərrüfatının inkişafında, məişət avadanlığının hazırlanmasında və s. sahələrdə mühüm rol oynamışdır.

Elmi - tədqiqat institutlarının kimyəvi laboratoriyalarında aparılan hər bir kimya təcrübənin effekti az və ya çox ola bilər. Bu onunla səciyyələnə bilər ki, bu işin nəticələrin istehsalata uğurla tətbiq olunsun. Məhz tədqiqatların istehsalata tətbiq olunduqdan sonra, müəssisələr sifarişçi təşkilatlarla yeni, sərfəli müqavilələrin bağlanması sürətlənir. Bu müqavilələr təsərrüfat müqaviləsi əsasında həyata keçirilməlidir. Bu zaman, elmi - tədqiqat institut və konstruktor bürosu arasında qarşılıqlı əlaqə təmin edilməlidir. Elmi - tədqiqat institutlarının maddi texniki səviyyəsinin yüksəldilməsi daha çox müşahidə olunur. Digər tərəfdən, elmi işlərin keyfiyyətinin yüksəltməklə, onun iqtisadi, texniki və ictimai səmərəliliyini artırmaq mümkündür.

Elmi müəssisələrini yeni texnologiyalarla təmin etməklə, elmi - texniki kadrların bu sahəyə marağını artırmaqla, yaxın elmi sahələrini inkişaf etdirməklə, kimya sənayesində ETKP - ın inkişafına nail olmaq olar. Məhz bu baxımdan kimya sənayesində elmi tədqiqat institutlarının, laboratoriyalarının elmi fəaliyyət istiqamətlərinin yeniləşməsi prosesi zəruridir. Bu sahədə, ETKP - ın bütün resurslarından səmərəli istifadə etməklə ETT - nin sürətlənməsinə, ictimai istehsalda onun rolunun artırılmasına nail olmaq olar. Kimya sənayesi bütünlüklə tam təsərrüfat və özünü

maliyyələşdirmə prinsipi ilə işləməsindən sonra, bu sahəyə qoyulan yerli və xarici investisiyaların təcrübə tətbiq sahəsinə ayrılması da mümkündür.

Elmi - tədqiqat institutlarının fəaliyyətinin yeniliyi, prinsip etibarı ilə, tədqiqat işlərinin nəticələrinin daha geniş miqyasda istifadə olunmasından asılıdır. Eyni zamanda, müasir inteqrasiya şəraiti başqa inkişaf etmiş ölkələrin elmi - tədqiqat institutları ilə qarşılıqlı əməkdaşlığa imkan verir.

Kimya sənayesinin inkişafı ETKP - nin sferasının genişlənməsinə, başqa təşkilatlarla elmi - tədqiqat münasibətlərinin yaranmasına səbəb olur. Bu prosesin dövlət nəzarəti altında həyata keçirilməsi və tədqiqat istiqamətlərinin müəyyənəşdirilməsi sahəsində mövcud əlaqələrinin genişləndirilməsi lazımdır. Digər tərəfdən, elmi tədqiqatların keyfiyyətinin yüksəldilməsi, elmtutumlu məhsulların yüksək keyfiyyətə malik olması təmin olunmalıdır. Ərzaq məhsullarının keyfiyyətinin yoxlanılması, əczaçılıq məhsullarının istehsalı mərhələsi çox maraq doğurur. Bu sahəyə uyğun kimya elmi tədqiqat sahəsində demək olar ki, tədqiqat işləri aparılmır.

Müasir dövrdə, kimya sənayesinin inkişafı, ETKP - in mövcud potensialından tam istifadə etməklə, elmi – tədqiqat işlərinin istehsalata tətbiqindən çox asılıdır. Bunun üçün, elmi, idarə və təşkilatlarının fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması, üçün, sahə üzrə dövlət büdcəsindən də maliyyələşməsi lazımdır. Ölkəmizdə neft sektorundan alınan gəlirlərin bir hissəsi ilə kimya sənayesində gələcəkdə çox böyük uğurlar əldə etmək olar.

Kimya sənaye müəssisələrində elmi - tədqiqatların istehsalata tətbiqi çox əhəmiyyətli olmaqla yanaşı, həm də sərfəlidir. Elmi işlərin istehsalata tətbiqi, elmi - texniki məhsulun reallaşmasına gətirib çıxardır ki, bu da öz növbəsində təcrübəyə çəkilən xərcləri ödəməklə, əlavə mənfəəti təmin edir. Bu mənfəət müəssisənin, eləcə də dövlətin büdcə gəlirlərinin artırılmasına xidmət edir.

Müasir şəraitdə kimya sənayesində ETT -in əsaslı şəkildə sürətləndirilməsi, iqtisadi strategiyanın əsas məsələsidir. Kimya sənayesinin malik olduğu avadanlıqlar, çox köhnə olmaqla bərabər,

aparılan texnoloji proseslər dünya standartlarına cavab vermədiyindən, bu sahədə buraxılan məhsulların keyfiyyəti aşağıdır.

Kimyəvi məhsulların qiymətinin yüksək olması daxili və xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətinə malik olmayan məhsulların istehsalına gətirib çıxardır ki, bu da yeni problemlərin yaranmasına səbəb olur. Kimya sənayesində sadalanan mövcud qusurlar, bu sahənin qismən özəlləşdirilməsini və bu sahəyə investisiya qoyuluşlarının artırılmasını tələb edir.

Kimya müəssisələrində dünyada mövcud elmi - texniki tərəqqinin nailiyyətlərindən səmərəli istifadə olunmaması, elmi tədqiqatların nəticələrinin istehsalata tətbiq edilməməsi, elmi tədqiqatların, ixtira və kəşflərin, ümumiyyətlə bütün müəssisələrin iqtisadi fəaliyyətinin nəzərə alınmaması yeni problemlərin yaranmasına səbəb olur. Məhz buna görə, yaranmış problemlərin aradan qaldırılması üçün, kimya müəssisələrində elmi - texniki tərəqqinin inkişaf etdirilməsində kadrların bacarıq və elmi təcrübəsindən geniş istifadə olunmalıdır. Bunun üçün elmi tədqiqatların innovasiya agentliyinin yaranması lazımdır.

Sənayedə tətbiq olunan elmi - tədqiqat işlərinin nəticələrinin sosial - iqtisadi baxımından səmərəliliyi, bu tədqiqat işlərinin istehsalata tətbiqindən əldə oluna gəlirlərlə müqayisə olunur. Ayrı - ayrı elmi işlərin istehsalata tətbiqi hesabına ictimai əmək əməhsuldarlığının və milli gəlirin artımını müəyyən etmək mümkündür. Bu sahədə istehsalata tətbiq olunan, elmi işlərin sosial - iqtisadi cəhətdən iqtisadi səmərəliliyin yüksəldən bütün metod və vasitələrdən istifadə olunması məqsəduyğundur.

NƏTİCƏ VƏ TÖVSIYƏLƏR

Elmi tədqiqatlara ayrılan maliyyə vəsaitinin ÜDM – də xüsusi çəkisinin az olması elmi – texniki kadr potensialının azalmasına səbəb olur ki, bu da yüksək elmi nəticələrin yüksək səviyyədə alınmasına, mənfi təsir göstərmişdir. 2017-ci ildə təhsil xərcləri üçün dövlət büdcəsindən 1859,5 milyon manat, - 2016-cı illə müqayisədə 146 milyon manat və yaxud 8,5 faiz çox vəsait ayrılıb. Təhsilə ayrılmış vəsait Dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibində xüsusi 11,2 faiz təşkil edir. Belə olduğu halda, təhsilin maliyyələşdirilməsi

səviyyəsinin ÜDM-də xüsusi çəkisinin 7%, səhiyyənin 6%, elmin 3% olması zəruridir. «Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı»na və «2013-2021-ci illərdə Azərbaycan təhsilinin inkişafı üzrə Milli Strategiya»sına uyğun olaraq, aparılan islahatlar, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» İnkişaf Konsepsiyasında da ənənəvi iqtisadiyyatdan «bilik iqtisadiyyatına» keçirilməsini tələb edir.

1. Kimya sənayesində elmi – texniki kadr potensialından səmərəli istifadə olunmur. Elmi tədqiqatların istehsalata tətbiq olunmaması, bəzi istehsal sahələrinin prioritet sahələrə çevrilməməsi kadr axınının sistemli xarakter almasına səbəb olmuşdur.

2. Uzun illər kimya sənaye sahəsində formalaşan kadr potensialının azalmasının əsas səbəbi, istehsal sahələrinə yeni texnologiyaların istifadəsi, insan əməyinin maşın əməyinə çevrilməsi səbəb olmuşdur.

3. Elmi – tədqiqat müəssisələrində kadrların elmi dərəcə almaları və onların müvafiq iş yerləri ilə təmin olunması paralel aparılmır. Belə ki, kadrların iş yerləri ilə təmin olunmasına ehtiyac vardır.

Məhz bu baxımdan kimya sənaye sahəsi üzrə prioritet sahələrin hazırlanması və bu təkliflərin yerinə yetirilməsi məqsədəuyğun olardı:

- tibbi kimya, qida kimyası ixtisasına daha çox ehtiyac vardır ki, ali təhsil müəssisələrində bu ixtisasların hazırlanması məqsədəuyğun olardı.

- elmin maliyyə təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə, qeyri – dövlət sektoruna, yerli müəssisə və şirkətlərə, xarici kompaniyalara elmi - tədqiqat işlərinə investisiya qoyması üçün həvəsləndirici mühit yaradılmalı, bu istiqamətdə xüsusi tədbirlər proqramı hazırlanmalıdır.

- kimya elmi – texniki kadr potensialını inkişafı üçün kadrların idarə edilməsi, ixtisasların kompleks təkmilləşdirilməsi sistemi yeni tələblər əsasında qurulmalı və KEB – da elmi işçi statusu daşıyan işçilərin, tədqiqatçıların ümumi işçilər arasında sayının mərhələli

şəkildə artırılması elmi nəticələrin keyfiyyətinin artmasına mühüm təsir göstərəcək.

Azərbaycanda kimya elmi – texniki kadr potensialının dövrün tələbləri baxımından formalaşmasına, kəmiyyət və keyfiyyət tərkibinin təkmilləşdirilməsinə, resurslarla təmin olunmasına, səmərəli istifadəsinə səbəb olacaq, kimya elminin sosial – iqtisadi əhəmiyyətinin artmasına, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə təkan verəcəkdir.

Dissertasiya işində aparılan tədqiqat nəticələri ümumiləşdirilmişdir. Tədqiq edilən sənaye sahəsində elmi – texniki kadr potensialından istifadənin təkmilləşdirilməsinə dair elmi – praktiki əhəmiyyət kəsb edən təkliflər müddəalarda öz əksini tapmışdır.

Tədqiqat işinin əsas məzmunu aşağıdakı elmi əsərlərdə öz əksini tapmışdır:

1. Novruzova. V.X. “Elmi – texniki potensialın ölkənin sosial – iqtisadi inkişafına təsiri”, Bazar iqtisadiyyatı şəraitində korporasiya inkişafının sosial – iqtisadi problemləri, məqalələr toplusu, “Kooperasiya” nəşriyyatı, Bakı – 2004, səh. 512.

2. Novruzova. V.X., “Kimya sənayesində elmi nəticələrdən istifadənin təkmilləşdirməsinin əhəmiyyəti”, “Azərbaycan Respublikasında milli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi” mövzusunda elmi praktik konfransın materialları, 25 may, Bakı – 2004, səh. 350.

3. Novruzova. V.X., “Sosial – iqtisadi inkişafda kimya sənayesinin mövqeyi və sənayedə qadın əməyinin mühafizəsi”, “Ailə problemləri: sosial – demografik aspektirlər” elmi praktik konfransın materialları, Bakı – 2004, səh. 152.

4. Novruzova V.X., “Elmi – texniki potensialı gənclərin hərtərəfli inkişafına təsiri”, 28 MAY Respublika gününə həsr olunmuş Azərbaycanın gələcəyi gənc alimlərin gözü ilə” mövzusunda elmi praktik konfransın materialları, Bakı – 2007, səh. 137.

5. Novruzova V.X., “Azərbaycanda kimya sənayesi və elmin inkişafına dair”, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının

“Xəbərler” İqtisadiyyat elmləri seriyası, №3-2007, Bakı – Elm – 2007, səh. 128-130.

6. Novruzova V.X., “Kimya sənayesinin Azərbaycanda yaradılması və qloballaşma şəraitində tutduğu mövqeyi”, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi əsərlər III buraxılış, səh. 325-330.

7. Novruzova V.X., “ Kimya sənayesinin inkişafında elmi – texniki potensialda istifadə ”, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının “Xəbərler” İqtisadiyyat elmləri seriyası, №3-2008, Bakı – Elm – 2007, səh. 160-163.

8. Novruzova V.X., “ Elmi texniki potensialın regionların sosial - iqtisadi inkişafına təsiri (kimya sənaye təmsalında)”, “ Moderinləşmə və sosial – iqtisadi inkişafın regional problemləri mövzusunda beynəlxalq elmi – praktik konfrans, məqalələr və tezislər, Bakı – 2009, səh. 283.

9. Новрузова В.Х., “Научно технический потенциал Азербайджана и научно технический связи”, Актуальные проблемы экономики и совершенствования правового регулирования в экономике, част 2, г. Пятигорск, 2009 г.

10. Novruzova V.X., “Elmi – texniki potensialın ölkənin sosial iqtisadi inkişafına təsiri”, “Ümummillî lider Heydər Əlirza oğlu Əliyevin xatirəsinə həsr olunmuş elmi – praktik konfransın materialları, May 2008-2009, Bakı – 2009, səh. 107 – 108.

11. Novruzova V.X., “ Kimya sənaye müəssisələrinin regional inkişaf problemləri”, “ Azərbaycan regionlarının sosial – iqtisadi inkişafı: problemlər və inkişaf meylləri” Respublika elmi – praktik konfransın materialları, Bakı – 2010, səh. 268.

12. Новрузова В.Х., «Современные проблемы инновации и стратегия повышения эффективности научного – технического потенциала Азербайджана», «Современные проблемы инновационной экономики регионов России: теоретические и практические аспекты» материалы всероссийской конференции, Дербент – 2010, стр. 315 – 318.

13. Новрузова В.Х., “Инновационное предпринимательство в химической промышленности Азербайджана и интенсификационное развитие научно – технического

потенциала”, Материалы международной научно – практической конференции «2-й Белорусский инновационный форум» (18-19 ноября 2010 г. Минск, Беларусь) Сессия 9. Инновационное развитие Республике Азербайджан, Минск-Беларусь 2010 г.

14. Novruzova V.X., “Azərbaycan Respublikasında kimya sənaye müəssisələrinin təkmilləşdirilməsi elmi – texniki potensialın (ETP) rolu”, “ Gənc Alimlərin I Respublika İnnovativ yarmarkası ” çərçivəsində keçirilən aşağıdakı konfransın materialları toplanışdır: “Elm çətiri altında” Gənc alim və tədqiqatçıların innovativ inkişafı üçün intellektual potensialın stimullaşdırılması və təkrar istehsalı ” adlı konfrans, “ Elmin iqtisadi gücü ” Gənc alim və tədqiqatçıların yeni ideya və ixtiralarının iqtisadiyyata tətbiqi yolları ” adlı konfrans, “ Yaşıl çətir ” Ekologiya qlobal iqlim dəyişikliyi bu proseslərin Azərbaycana təzahürləri ” adlı konfrans, 18-23 noyabr Bakı – 2010, səh 360.

15. Novruzova V.X., “ Kimya sənaye sahəsi üzrə elmi texniki kadr hazırlığı ”, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının “Xəbərlər” İqtisadiyyat elmləri seriyası, №3-2010, Bakı –2010, səh. 88-93.

16. Novruzova V.X., Dünya iqtisadi böhranı və yeni rəqabət mühiti şəraitində Azərbaycan Respublikasında kimya sənaye müəssisələrinin mövcud vəziyyətinin təkmilləşdirilməsi prosesində elmi – texniki potensialın (ETP) rolu, “ Qloballaşma prosesində Qafqaz və mərkəzi Asiya ” iqtisadi və beynəlxalq münasibətlər III Beynəlxalq konfransının tezisləri, 15 – 17 oktyabr 2010, Bakı – 2010, səh. 98.

17. Novruzova V.X., “Regionların sosial – iqtisadi inkişafında kimya sənayesinin rolu”, “ Elmə həsr olunmuş ömür ”, Azərbaycan iqtisad elminin görkəmli nümayəndəsi, iqtisad elmlər doktoru, professor Mədət Allahverdiyevin anadan olmasının 80- ci il dönümünə həsr olunmuş, elmi – nəzəri konfransın materialları, Bakı – 2010, səh. 123.

18. Novruzova V.X., “ Kimya sənaye müəssisələrinin inkişafında innovasiyaların rolu ”, AMEA – İqtisadiyyat İnstitutunun “ İnnovasiyalı inkişafın ” sosial iqtisadi problemləri mövzusunda

Beynəlxalq elmi – praktik konfransın materialları, 27-29 oktyabr, Bakı – 2010, səh. 267 – 270.

19. Novruzova V.X., “ Milli inkişaf modelində kimya sənayesinin inkişaf yolları”, “Azərbaycan İqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması, təhlili və nəticələri. Milli inkişaf modelinin formalaşması problemləri ” Respublika elmi praktik konfransın materialları, Bakı – 2010, səh. 342 – 344.

20. Novruzova V.X., “ Kimya sənaye müəssisələrinin sosial iqtisadi inkişaf aspektləri”, “ İqtisadi artımın intensiv inkişaf problemləri (Respublika elmi praktik konfransın materialları), Kooperasiya nəşriyyatı, Bakı – 2011, səh. 68 – 70.

21. Novruzova V.X., “ Elmi texniki tərəqqi və innovasiyaların kimya sənaye müəssisələrində inkişaf istiqamətləri ”, “ Gənc Alimlərin II Respublika İnnovativ İdeya Yarmarkası ” çərçivəsində “ Yeni çağırışlar: müasir şəraitdə yeni innovativ tədqiqat işlərinin təcrübi və tətbiqi əsasları ”, Gənc alimlərin elmi konfransının materialları, II Cildi, Elmin İnkişaf Fondu – 2012, səh. 85-91.

22. Новрузова В.Х , “Роль инновации в развитии научно-технического потенциала (На примере Азербайджанского Республике)”, Инновационные процессы в социально – экономическом развитии. Материалы II международной научно – практической конференции, Минск 2012 г

23. Novruzova V.X., “ Sənaye siyasəti və sənaye sahələrinin inkişaf problemləri ”, AMEA İqtisadiyyat İnstitutu Elmi əsərlər, II Buraxılış, Bakı – 2012, səh. 327 -330.

24. Novruzova V.X., “Kimya sənayesində innovasiya fəaliyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi”, “ Azərbaycan xalqının Ümummillı Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 90-illiyənə həsr olunmuş” Gənc tədqiqatçıların I beynəlxalq elmi konfransının materialları, 25-26 aprel 2013 - cü il, Qafqaz Universiteti, Bakı – 2013, səh. 55.

25. Novruzova V.X., Kimya sənaye sahəsinə innovasiyanın tətbiq olunması, “İpək Yolu” jurnalı, № 2, 2013 cü il, səh 36.

26. Novruzova V.X., Heydər Əliyev Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli banisidir. Ümummillı Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 91 illik yubileyinə həsr olunmuş “Sivil Bazar

iqtisadiyyatı münasibətlərinin inkişaf istiqamətləri” mövzusunda beynəlxalq elmi – praktik konfrans, Bakı Biznes Universiteti, Bakı, 5.6. may 2014 cü il, səh. – 443

27. Novruzova V.X., Heydər Əliyev Azərbaycanın elmi – texniki potensialının və milli iqtisadi inkişafının banisidir, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 92 illiyinə həsr olunmuş “İnvestisiya qoyuluşlarının siyasi aspektləri və iqtisadi səmərəliliyi” mövzusunda beynəlxalq elmi – praktik konfransın materialları, Bakı, 5.6. may 2015, səh. – 340

28. Novruzova V.X., «Современные проблемы инновации и стратегия повышения эффективности научного – технического потенциала в Азербайджане», журнал «Экономика и предпринимательства» №6, 1 ч., стр. 72. 2015 г,

29. Novruzova V.X «Научно – технический потенциал Азербайджана и вопросы совершенствования подготовка кадров», № 6, 2 ч., стр. 89. 2015 г.

30. Rüstəmovə V.X, Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 93 illiyinə həsr edilmiş Gənc tədqiqatçıların IV beynəlxalq elmi konfransı, Qafqaz Universiteti, Bakı, 29-30 Aprel 2016, səh. - 563

31. Rüstəmovə V.X Azərbaycanca elmi texniki potensialın formalaşması və ondan istifadə mexanizmi, “İyək Yolu” jurnalı, No.2, 2017- ci il, səh. 195-208

32. Rüstəmovə V.X, Xarici iqtisadi əlaqələrdə turizm fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri, Qərb Universiteti, Elmi Əsərlər jurnalı, Bakı, 2017, səh – 93.

33. Rüstəmovə V.X, Xarici iqtisadi əlaqələrdə turizm fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, Azərbaycan İqtisadiyyatının strateji yol xəritəsi: Hesabatlıq və şəffaflyq problemləri, beynəlxalq elmi konfrans, Bakı, 21-23 sentyabr.

34. Rüstəmovə V.X, Müasir kimya sənayesinin aktual problemləri və onların həlli yolları, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Gəncə Dövlət Universiteti, Müasir təbiyəm və iqtisad elmlərinin aktual problemləri, Ümum milli lider H. Əliyevin anadan olmasının 95 – ci il dönümünə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfrans, IV hissə 04-05 may, Gəncə, 2018, səh 280.

35. Rüstəmovə V.X., Azərbaycanın kadr potensialının beynəlxalq münasibətlər sistemində yeri və rolu, “Beynəlxalq münasibətlərin aktual problemləri” adlı Respublika elmi konfransın məruzələrin tezisləri, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi və Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, 25 oktyabr 2019- cu il, səh. 512.

36. Rüstəmovə V.X., ETP –nın formalaşmasında innovasiyaların rolu, Müasir dövr humanitar sahənin, elm, təhsil və yaradıcılıq problemləri üzrə elmi və elmi tədqiqat fəaliyyətinin istiqamətləri və mühüm nəticələri, Azərbaycan respublikası Mədəniyyət Nazirliyi və Bakı Xoreoqrafiya Akademiyası, VI Respublika Elmi – Praktiki konfrans, Bakı, 28 fevral 2019, səh. 102.

37. Rüstəmovə V.X., “Beyin axını” probleminin yaranması səbəbləri və nəticələri, 25/26 iyul 2019-cu il Respublika qəzeti.

38. Rüstəmovə V.X. Azərbaycanın kadr potensialının beynəlxalq münasibətlər sistemində yeri və rolu, “Beynəlxalq münasibətlərin aktual problemləri” adlı Respublika elmi konfransın məruzələrin tezisləri, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi və Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, 25 oktyabr 2019- cu il, səh. 512.

39. Rüstəmovə V.X., İqtisadi inkişaf tarixində elmi fəaliyyətin tənzimlənməsi istiqamətləri, “Elmi texniki və elmsünaslıq: fənlər arası tədqiqatlar mövzusunda I Beynəlxalq Elmi Konfrans, 2018 – ci il.

40. Rüstəmovə V.X., “Beyin axını” probleminin yaranma səbəbləri, Respublika qəzeti, 25 iyul 2019-cu il 160 (6487).
WWW.RESPUBLICA-NEWS.AZ

Dissertasiyanın müdafiəsi 5 oktyabr 2022-ci il tarixində saat da AMEA İqtisadiyyat İnstitutunda fəaliyyət göstərən ED 1.10 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ. 1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 115, AMEA İqtisadiyyat İnstitutu.

Dissertasiya ilə AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 30 avqust 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb:29.08. 2022
Kağızın formatı 60x84 16/1
Həcm: 36 078
Tiraj: 100